

แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลัก
อิทธิบาท 4 สำหรับนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร*
A PROACTIVE INSTRUCTIONAL APPROACH TO THE PALI
CURRICULUM IN DHAMMA STUDIES BASED ON THE IDDHIPADA V
PRINCIPLES: A CASE STUDY OF MONASTIC SCHOOLS
IN BANG RAK DISTRICT, BANGKOK

พระมหาสราวุธ วุฑฒิจาริ (แก้วโศก)¹ ประวิทย์ ชัยสุข²

และ พระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฒโน (บุตดาวงษ์)³

Phramaha Sarawut Wutthijari (Kaewphok)¹, Prawit Chaisuk²

and PhramahaYannawat Thitavaddhano (Buddavong)³

¹⁻³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹⁻³Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author's Email: Saokum.sai@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำหรับนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร 2) เพื่อศึกษาวิธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำหรับนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร และ 3) เพื่อเสนอแนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำหรับนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร เป็นการวิจัยเชิงผสานวิธี เก็บข้อมูลกับนักเรียนและผู้สอน จำนวน 80 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 วิเคราะห์ข้อมูลโดย ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกโดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.95 โดย ทุกด้านอยู่ในระดับมาก 2) วิธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 พบว่า มุ่งส่งเสริมฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาในทุกด้านของการจัดการเรียนรู้ ได้แก่ การออกแบบการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง การจัดบรรยากาศการเรียนรู้ การใช้สื่อเทคโนโลยี และการวัดประเมินผล และ 3) แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 พบว่า การออกแบบการเรียนการสอนมุ่งส่งเสริมอิทธิบาท 4 ผ่านการจัดเนื้อหาและกิจกรรมที่สอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน สภาพแวดล้อมและสื่อช่วยกระตุ้น

* Received 7 September 2025; Revised 14 September 2025; Accepted 18 September 2025

สมาธิและการพิจารณาตนเอง กิจกรรมการเรียนรู้จึงมีความหมายและสร้างแรงบันดาลใจ ใช้สื่อและเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้ และวัดผลโดยเน้นการสะท้อนผลเพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หลักอิทธิบาท 4, สำนักเรียนในเขตบางรัก, กรุงเทพมหานคร

Abstract

The objectives of this article were: (1) to study the current conditions of proactive Pali Buddhist studies instruction in the monastic schools of Bang Rak District, Bangkok; (2) to investigate the teaching methods of proactive Pali Buddhist studies based on the Four Iddhipāda (Pathways to Accomplishment) in the monastic schools of Bang Rak District, Bangkok; and (3) to propose guidelines for proactive Pali Buddhist studies instruction in accordance with the Four Iddhipāda in the monastic schools of Bang Rak District, Bangkok. This study employed a mixed-methods research approach. Data were collected from 80 students and teachers, as well as 7 key informants. The data were analyzed using mean, standard deviation, and content analysis.

The results of the study revealed that: (1) the overall condition of proactive Pali Buddhist studies instruction was at a high level, with an average score of 3.95, and all aspects were rated at a high level; (2) the teaching methods of proactive Pali Buddhist studies based on the Four Iddhipāda (Pathways to Accomplishment) emphasized the promotion of *chanda* (desire), *virīya* (effort), *citta* (attention), and *vīmaṃsā* (investigation) in every dimension of learning management, including instructional design, learning activities, experiential learning, classroom atmosphere, the use of technological media, and assessment; and (3) the proposed guidelines for proactive Pali Buddhist studies instruction based on the Four Iddhipāda highlighted instructional design that fosters the Four Iddhipāda through the selection of content and activities aligned with learners' interests, environments and media that encourage concentration and self-reflection, meaningful and inspiring experiential learning activities, the application of modern media and technology to stimulate learning, and

assessment focusing on reflective practice to promote continuous self-development.

Keywords: Pali Dhamma Studies Curriculum, Four Iddhipāda Principles, Monastic Schools in Bang Rak District, Bangkok

บทนำ

พระปริยัติธรรมแผนกบาลีถือเป็นรากฐานสำคัญของการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา เนื่องจากภาษาบาลีเป็นภาษาที่ใช้ในการบันทึกพระไตรปิฎก อันเป็นมรดกทางปัญญาของชาวพุทธ การจัดการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพจึงไม่เพียงแต่ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ด้านภาษาและพระธรรมวินัยเท่านั้น หากยังช่วยปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบแนวทางการเรียนการสอนเชิงรุก (Active Learning) ร่วมกับหลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) จึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านวิชาการและจิตใจ แม้การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมจะมีการจัดสืบทอดต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน แต่ยังคงประสบปัญหาการสอนแบบเน้นครูเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียนจำนวนมากเรียนแบบท่องจำ ไม่เกิดความเข้าใจเชิงลึก และขาดแรงจูงใจในการเรียนรู้ อีกทั้งการใช้สื่อเทคโนโลยี และนวัตกรรมทางการศึกษาในชั้นเรียนยังมีข้อจำกัด ส่งผลให้ผู้เรียนไม่สามารถพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูงหรือเชื่อมโยงการเรียนรู้กับประสบการณ์จริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อันธิกา ฉลาดธัญญกิจ, 2565) การเรียนรู้เชิงรุก คือ กลยุทธ์การส่งเสริม กระบวนการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอนจะเป็นการกระตุ้นให้นักเรียนได้ลงมือกระทำสิ่งต่าง ๆ และเกิดความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่พวกเขากำลังทำ (Bonwell and Eison, 1991) เมื่อทำการสังเคราะห์แนวคิดของ Meyers and Jones (1993), Fink (1999), สุพิช ชัยมงคล (2566) และ อันธิกา ฉลาดธัญญา (2565) จึงได้พบว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้เชิงรุก ประกอบด้วย 1) ด้านการออกแบบการเรียน หมายถึง ผู้สอนวางแผนการจัดการเรียนรู้ อย่างเป็นระบบ 2) ด้านการจัดกิจกรรมการเรียน หมายถึง ผู้สอนการจัดกิจกรรม การเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมการเรียน จัดกิจกรรมที่หลากหลาย 3) ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง หมายถึง ผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียน ที่กระตุ้น ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์จริงผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง 4) ด้านการจัดบรรยากาศการเรียน หมายถึง ผู้สอนจัดบรรยากาศ การเรียนรู้ที่ไม่จำกัดเฉพาะการเรียนรู้ภายในห้องเรียน 5) ด้านการใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยี หมายถึง ผู้สอน มีความรู้ความเข้าใจในการเลือกใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสมกับเนื้อหาและกิจกรรม และ 6) ด้านการวัดและประเมินผล ผู้สอนตรวจสอบ ผลการเรียนรู้และ พัฒนาการต่าง ๆ ของผู้เรียน

แนวคิดเกี่ยวกับหลักอิทธิบาท 4 คำว่า อิทธิบาท มาจากศัพท์สองคำนำมารวมกันคือ อิทธิ + บาท (ปาหะ) คำว่า อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ กิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความสำเร็จ ความสำเร็จ ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความ เข้าถึงธรรมเหล่านั้น ดังนั้น หลักธรรมที่มุ่งสู่ความสำเร็จผลตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ปฏิบัติ ตามหลักอิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานแห่งความสำเร็จ หรือเครื่องก่อกำเนิดฤทธิ์ อันประกอบ ไปด้วยคุณธรรมพื้นฐาน 4 ประการคือ 1) ฉันทะ หมายถึง มีใจรัก ความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความอยากความพอใจ ในธรรม 2) วิริยะ หมายถึง ความไม่ย่อท้อเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง 3) จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่ฝักใฝ่ความคิดจดจ่อ ความมุ่งมั่นจิตจดจ่อสมาธิ และ 4) วิมังสา หมายถึง ปัญญาความรู้อุต วิฉิจัย ความเลือกสรร เขาไปกำหนด ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ทั้งนี้เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของสถาบันการศึกษา และวัดวาอารามหลายแห่ง ซึ่งเปิดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีอย่างต่อเนื่อง วัดและสำนักเรียนในพื้นที่ดังกล่าวไม่เพียงเป็นศูนย์กลางการศึกษาของพระภิกษุ สามเณร และศาสนิกชน หากยังมีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรม วิถีชุมชน และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเขตเมืองใหญ่ บริบทของบางรักซึ่งผสมผสานระหว่างความเป็นเมืองสมัยใหม่กับรากฐานศาสนธรรมแบบดั้งเดิม จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการพัฒนาแนวทางการเรียนการสอนที่ผสมผสานระหว่างหลักธรรมและนวัตกรรมการศึกษา (พระมหาสราวุฒ วุฑฒิจาริ และคณะ, 2568)

ดังนั้น การวิจัยนี้ จึงเป็นการพัฒนาแนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 ในเขตบางรักมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนและสังคมปัจจุบัน การนำหลักอิทธิบาท 4 มาประยุกต์ใช้จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจ ความเพียร สมาธิ และการคิดใคร่ครวญ จนสามารถพัฒนาความรู้ความเข้าใจเชิงลึกและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ ผลลัพธ์ที่คาดว่าจะได้รับคือ การสร้างผู้เรียนที่มีศักยภาพทางวิชาการด้านบาลีควบคู่กับคุณธรรม และเป็นกำลังสำคัญในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร
2. เพื่อศึกษาวิธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร
3. เพื่อเสนอแนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร” เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยการวิจัยเชิงปริมาณ สนับสนุนด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ มีรายละเอียดดังนี้

1. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากร คือ นักเรียนและครูสอนสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร โดยการสุ่มแบบเจาะจง ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 80 คน ส่วนผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 7 คน โดยการเลือกแบบเจาะจงคุณสมบัติ ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญด้านศาสนา หรือ ดำรงตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษามาแล้ว ไม่น้อยกว่า 5 ปี

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเชิงปริมาณ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม จำนวน 30 ข้อ แบบมาตราส่วนการประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับของแบบลิเคิร์ต (Likert Five Rating Scale) ผ่านการหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับเนื้อหาที่ต้องการวิจัย (IOC) ได้ค่าเท่ากับ 1.00 และ ผ่านการนำไปทดลองใช้ (Try Out) กับกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่เป้าหมาย (Try Out) จำนวน 30 ชุด ได้ค่าเท่ากับ .967 ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก กึ่งโครงสร้าง ประเภหคำถามปลายเปิด จำนวน 4 ข้อ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเลือกใช้การแจกแบบสอบถาม จำนวน 80 ชุด แก่ ผู้เรียน และอาจารย์สอน ของสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร และได้แบบสอบถามกลับคืนมาทั้งสิ้น 80 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100 ของแบบสอบถามที่แจกทั้งหมด ในส่วนของการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก ด้วยแบบสัมภาษณ์ โดยทำการสัมภาษณ์ประมาณ 30 – 50 นาที ต่อ 1 คน รวมทั้งสิ้น 7 คน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงลึกสนับสนุนเชิงปริมาณ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการแจกแบบสอบถามเชิงปริมาณ จะนำมาวิเคราะห์ด้วย ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ จะนำมาวิเคราะห์ด้วย การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร” มีผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ผลการศึกษาสภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานสภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุก โดยภาพรวม		N = 80 คน			
		ระดับความคิดเห็น			
		μ	σ	แปลผล	อันดับ
1.	ด้านการออกแบบการเรียน	3.89	0.73	มาก	6
2.	ด้านการจัดกิจกรรมการเรียน	3.96	0.66	มาก	3
3.	ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง	4.03	0.64	มาก	2
4.	ด้านการจัดบรรยากาศการเรียน	3.91	0.62	มาก	5
5.	ด้านการใช้สื่อ นวัตกรรมเทคโนโลยี	3.92	0.65	มาก	4
6.	ด้านการวัดและประเมินผล	4.04	0.64	มาก	1
โดยภาพรวม		3.95	0.67	มาก	

จากตารางที่ 1 นักเรียนและผู้สอนมีความคิดเห็นต่อสภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.95 โดยรายด้าน ทุกด้านอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านการวัดและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.04 ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.03 ด้านการจัดกิจกรรมการเรียน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.96 ด้านการใช้สื่อนวัตกรรมเทคโนโลยี มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.92 ด้านการจัดบรรยากาศการเรียน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.91 และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ได้แก่ ด้านการออกแบบการเรียน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.89 ตามลำดับความสำคัญ ทั้งนี้ ด้านการวัดและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยสูงสุด เพราะผู้สอนมีระบบการวัดและประเมินผลที่ชัดเจน สอดคล้องกับเนื้อหาพระปริยัติธรรม และตอบสนองต่อมาตรฐานการเรียนการสอน นักเรียนจึงเห็นว่าช่วยให้เข้าใจผลการเรียนของตนเอง และสามารถปรับปรุงพัฒนาการเรียนรู้อย่างตรงจุด ส่วน ด้านการออกแบบการเรียน มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด เพราะการออกแบบการเรียนยังขาดความหลากหลายและยืดหยุ่น ไม่ค่อยปรับให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละกลุ่ม และยังยึดติดรูปแบบดั้งเดิม ทำให้ผู้เรียนรู้สึกไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริง และขาดการบูรณาการกับวิธีการเรียนรู้เชิงรุก

2. ผลการศึกษาวិธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า

1) ด้านการออกแบบการเรียน เน้นสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนมีฉันทะ คือความสนใจและความรักในเนื้อหา จัดกิจกรรมและสื่อที่ส่งเสริมวิริยะหรือความพากเพียร กระตุ้นจิตตะให้

ผู้เรียนมีสมาธิและความตั้งใจในการเรียน และส่งเสริมวิมังสาให้ผู้เรียนมีการวิเคราะห์และสะท้อนคิดอย่างลึกซึ้ง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้การเรียนมีประสิทธิภาพและเกิดผลสัมฤทธิ์สูง

2) ด้านการจัดกิจกรรมการเรียน มุ่งสร้างฉันทะให้ผู้เรียนมีความสนใจและความพอใจในกิจกรรม จัดกิจกรรมที่ส่งเสริมวิริยะให้เกิดความพากเพียรและความมุ่งมั่นในการเรียน รวมทั้งกระตุ้นจิตตะให้ผู้เรียนจดจ่อกับกิจกรรมอย่างมีสมาธิ และส่งเสริมวิมังสาในการสะท้อนผลการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้กิจกรรมการเรียนมีประสิทธิภาพและช่วยพัฒนาทักษะความรู้ของผู้เรียนอย่างแท้จริง

3) ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง เน้นสร้างฉันทะให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและเห็นคุณค่าของประสบการณ์จริง ส่งเสริมวิริยะให้มีความพากเพียรในการปฏิบัติและเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง กระตุ้นจิตตะให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่อกับการปฏิบัติและการเรียนรู้ และใช้วิมังสาในการวิเคราะห์และสะท้อนผลจากประสบการณ์เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองและความเข้าใจในเนื้อหาพระปริยัติธรรมอย่างลึกซึ้ง

4) ด้านการจัดบรรยากาศการเรียน เน้นสร้างฉันทะผ่านการจัดสภาพแวดล้อมที่อบอุ่นและเป็นมิตร กระตุ้นวิริยะด้วยบรรยากาศที่สนับสนุนความขยันหมั่นเพียร ส่งเสริมจิตตะให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่อในเนื้อหา และใช้วิมังสาเพื่อวิเคราะห์และปรับปรุงบรรยากาศการเรียนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้เรียนรู้สึกมีส่วนร่วมและเกิดประสิทธิภาพในการเรียนรู้สูงสุด

5) ด้านการใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยี เน้นสร้างฉันทะด้วยการเลือกใช้สื่อที่น่าสนใจและเหมาะสม กระตุ้นวิริยะให้ครูและผู้เรียนมีความพยายามในการเรียนรู้และใช้นวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมจิตตะให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่อกับการใช้สื่อ และนำวิมังสามาวิเคราะห์ประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพและตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนได้ดียิ่งขึ้น

6) ด้านการวัดและประเมินผล เน้นสร้างฉันทะให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของการประเมิน ส่งเสริมวิริยะให้มีความพยายามและตั้งใจในการเตรียมตัวสอบและประเมินผล กระตุ้นจิตตะให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่อในกระบวนการวัดผล และใช้วิมังสาในการวิเคราะห์ผลการเรียนเพื่อสะท้อนและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพิ่มประสิทธิภาพการเรียนรู้และการสอนให้ตรงจุดและยั่งยืน

3. การเสนอแนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำหรับนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า

1) ด้านการออกแบบการเรียน มุ่งเน้นการสร้างความปลอดภัยด้วยการออกแบบเนื้อหาและวิธีการที่สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียน เพื่อกระตุ้นฉันทะหรือความรักใคร่ในการเรียนอย่างแท้จริง พร้อมส่งเสริมความพากเพียรโดยการจัดลำดับเนื้อหาและกิจกรรมที่เหมาะสม กระตุ้นให้ผู้เรียนมีวินัยและความตั้งใจในการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ด้าน

ความเอาใจใส่เน้นการสร้างสภาพแวดล้อมและสื่อที่ช่วยให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่ออยู่กับเนื้อหา และส่งเสริมความตระหนักรู้ผ่านการวิเคราะห์และสะท้อนผลการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดวิม้งสาหรือการพิจารณาตนเองอย่างลึกซึ้ง

2) ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ถูกออกแบบให้สร้างความพอใจแก่ผู้เรียนโดยมีกิจกรรมที่น่าสนใจและเหมาะสมกับผู้เรียน เพื่อกระตุ้นฉันทะในการเข้าร่วมอย่างเต็มที่ พร้อมเสริมสร้างความพากเพียรด้วยการกระตุ้นความมุ่งมั่นและความขยันหมั่นเพียรในระหว่างกิจกรรม ส่วนความเอาใจใส่เน้นการจัดกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนมีสมาธิจดจ่อกับงาน และสร้างความตระหนักรู้ผ่านการสะท้อนผลและวิเคราะห์กิจกรรม เพื่อพัฒนาตนเอง

3) ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง ส่งเสริมความพอใจโดยจัดประสบการณ์ที่มีความหมายและสร้างแรงบันดาลใจ ให้เกิดฉันทะหรือความรักใคร่การเรียนรู้ การพากเพียรถูกกระตุ้นโดยสนับสนุนให้ผู้เรียนมีความตั้งใจและขยันฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง ความเอาใจใส่เกิดจากสภาพแวดล้อมที่ช่วยให้สมาธิจดจ่อกับงาน และความตระหนักรู้เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนสะท้อนวิเคราะห์ผลจากประสบการณ์เพื่อพัฒนาตนเองอย่างลึกซึ้ง

4) ด้านการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ สร้างความพอใจด้วยการจัดสภาพแวดล้อมที่อบอุ่นและเหมาะสมเพื่อกระตุ้นฉันทะในการเรียน ส่วนความพากเพียรถูกส่งเสริมผ่านบรรยากาศที่กระตุ้นให้ผู้เรียนมีความขยันและวิริยะ ความเอาใจใส่ได้รับการกระตุ้นด้วยบรรยากาศที่สงบและเอื้อต่อสมาธิจดจ่อกับงาน และความตระหนักรู้ถูกพัฒนาด้วยการวิเคราะห์และประเมินบรรยากาศการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

5) ด้านการใช้สื่อ นวัตกรรมและเทคโนโลยี สร้างความพอใจด้วยการเลือกใช้สื่อและเทคโนโลยีที่ทันสมัยและดึงดูดใจ กระตุ้นฉันทะและความสนใจของผู้เรียนและครู พร้อมส่งเสริมความพากเพียรโดยสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีอย่างมีวินัยและต่อเนื่อง ด้านความเอาใจใส่เน้นการสร้างสมาธิและจิตตะในการใช้สื่อ และความตระหนักรู้โดยการวิเคราะห์และประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน

6) ด้านการวัดและประเมินผล ส่งเสริมความพอใจโดยทำให้ผู้เรียนเข้าใจและเห็นคุณค่าของการวัดประเมินกระตุ้นฉันทะในการเตรียมตัว ประเด็นความพากเพียรถูกกระตุ้นด้วยการสร้างวินัยและความตั้งใจวิริยะในกระบวนการประเมิน ส่วนความเอาใจใส่เป็นการสร้างสมาธิและความตั้งใจจิตตะในการวัด และความตระหนักรู้พัฒนาโดยการใช้วิม้งสาสะท้อนผลการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง

อภิปรายผล

ผลการวิจัย นำมาสู่การอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. สภาพปัจจุบันการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกสำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร จากผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ

ด้านการวัดและประเมินผลซึ่งพบว่า ผลการศึกษาอยู่ในระดับมาก ประเด็นที่น่าสนใจคือ เป็นด้านที่ได้รับคะแนนเฉลี่ยสูงสุด แสดงว่าได้รับความสำคัญและมีแนวปฏิบัติที่ชัดเจน ซึ่งสามารถใช้เป็นต้นแบบ หรือแนวทางให้สำนักเรียนอื่นได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหา ฐรินฐ ฐรินฐ (อัมสิงห์) (2567) ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลตามหลักสัปปุริสธรรม 7 ของสำนักเรียนอำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี” พบว่า ความคิดเห็นของพระภิกษุต่อการวัดและประเมินผล ภาพรวมอยู่ในระดับมาก รายข้อที่อยู่ในระดับมาก ประเด็นที่สอดคล้องกันของงานวิจัยทั้ง 2 เรื่อง พบว่า มีความสอดคล้องกันในการวัดและประเมินผลที่ให้ความสำคัญกับการใช้แบบฝึกหัด การสอบอย่างสม่ำเสมอ และการให้ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ โดยทั้งสองสำนักเรียนต่างเน้นการประเมินที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนการสอน มุ่งพัฒนาทักษะการแปล วิเคราะห์ และความเข้าใจภาษาบาลีของนักเรียน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางที่ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงรุกอย่างมีประสิทธิภาพในสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

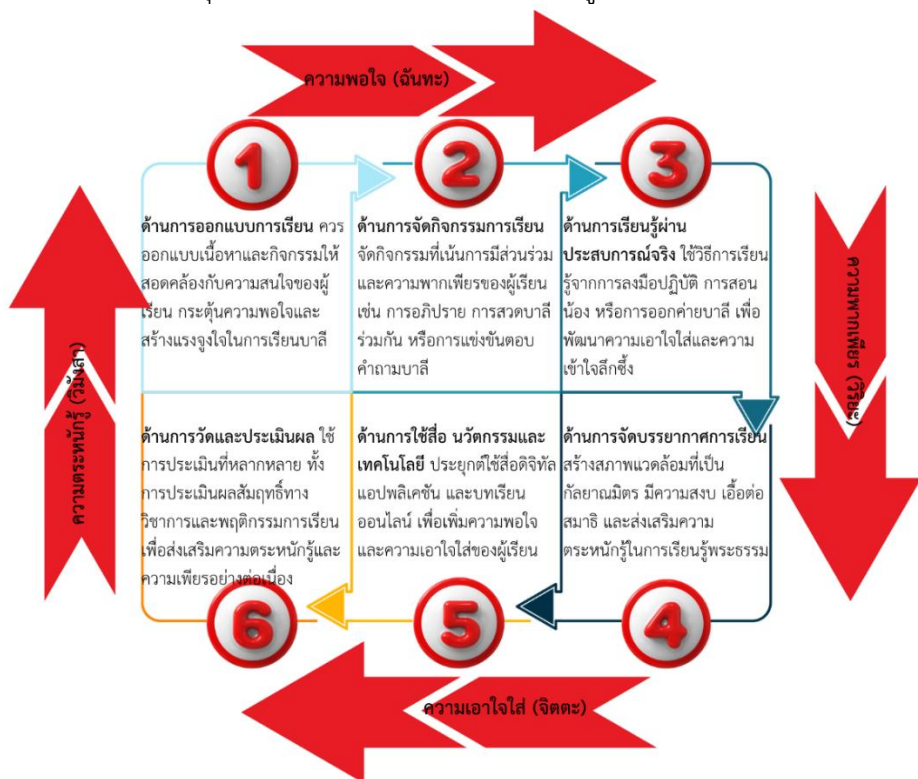
2. วิธีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบารัก กรุงเทพมหานคร จากผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ ด้านการออกแบบการเรียน พบว่า เน้นสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนมีฉันทะ คือความสนใจและความรักในเนื้อหา จัดกิจกรรมและสื่อที่ส่งเสริมวิริยะหรือความพากเพียร กระตุ้นจิตตะให้ผู้เรียนมีสมาธิและความตั้งใจในการเรียน และส่งเสริมวิมังสาให้ผู้เรียนมีการวิเคราะห์และสะท้อนคิดอย่างลึกซึ้ง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ทำให้การเรียนมีประสิทธิภาพและเกิดผลสัมฤทธิ์สูง ประเด็นที่น่าสนใจคือ เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของกระบวนการจัดการเรียนรู้ทั้งหมด และสามารถบูรณาการหลักอิทธิบาท 4 ได้อย่างครบถ้วนและชัดเจนที่สุด กล่าวคือ ในขั้นตอนการออกแบบการเรียน ผู้สอนสามารถกำหนดกิจกรรม เนื้อหา และสื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริม ฉันทะ, วิริยะ จิตตะ และ วิมังสา สอดคล้องกับงานวิจัยของ อุดมลักษณ์ พิศรูป (2567) ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการจัดการเรียนรู้โดยใช้สื่อออนไลน์ตามหลักอิทธิบาท 4 ของวิทยาลัยอาชีวศึกษาพระนครศรีอยุธยา” พบว่า แนวทางการจัดการเรียนรู้ ควรเลือกแพลตฟอร์มที่สามารถติดตามความคืบหน้าของผู้เรียน เลือกการออกแบบบทเรียนออนไลน์ควรมีเนื้อหาที่น่าสนใจ ดึงดูดให้นักเรียนมีความอยากเรียนรู้เลือกใช้สื่อที่ดึงดูดความสนใจของนักเรียนและเหมาะสมกับบริบทของผู้เรียนเน้นการออกแบบการเรียนการสอนที่มีความหลากหลายและเชื่อมโยงกับทักษะอาชีพที่ต้องการให้ผู้เรียน ประเด็นที่สอดคล้องกันของงานวิจัยทั้ง 2 เรื่อง พบว่า การออกแบบการเรียนการสอนโดยยึดหลักอิทธิบาท 4 เพื่อส่งเสริมแรงจูงใจภายในของผู้เรียน ทั้งในบริบทของการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและการเรียนออนไลน์ โดยเน้นให้ผู้เรียนมีฉันทะในเนื้อหา มีวิริยะในการเรียน มีจิตตะหรือสมาธิตั้งใจเรียน และพัฒนาวิมังสา คือการคิดวิเคราะห์และสะท้อนตน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพและเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างยั่งยืนในแต่ละบริบท

3. แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร จากผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ ด้านการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง ที่พบว่า ควรส่งเสริมความพอใจโดยจัดประสบการณ์ที่มีความหมายและสร้างแรงบันดาลใจ ให้เกิดฉันทะหรือความรักใคร่การเรียนรู้ การพากเพียรภูกระตุนโดยสนับสนุนให้ผู้เรียนมีความตั้งใจและขยันฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง ความเอาใจใส่เกิดจากสภาพแวดล้อมที่ช่วยให้สมาธิจิตตะแก่ผู้เรียน และความตระหนักรู้เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนสะท้อนวิเคราะห์ผลจากประสบการณ์เพื่อพัฒนาตนเองอย่างลึกซึ้ง ประเด็นที่น่าสนใจคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมทั้ง ฉันทะ พากเพียร จิตตะ และ วิมังสา ได้อย่างครบถ้วนและเป็นธรรมชาติ โดยอาศัยสถานการณ์จริงเป็นเครื่องกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความรักใคร่ในการเรียน เกิดแรงบันดาลใจและความตั้งใจจริงในการฝึกฝน มีสมาธิจดจ่อ และสามารถสะท้อนคิดเพื่อนำไปพัฒนาตนเองได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งตรงกับหลักของอิทธิบาท 4 ที่เน้นการพัฒนา จากภายในสู่ภายนอก มากที่สุด และมีศักยภาพสูงในการปลูกฝังคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของพระนักเรียนในระยะยาว สอดคล้องกับงานวิจัยของ จิรณัฐ ตันติ (2566) ได้ศึกษาเรื่อง “การบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท 4 ในยุคดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่น เขต 2” พบว่า ด้านการจัดการเรียนรู้ ผู้บริหารและครูวิชาการ จัดทำและพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ให้สอดคล้องกับบริบทความต้องการของผู้เรียนและชุมชน กำกับติดตามการใช้หลักสูตรอย่างสม่ำเสมอ ด้วยความเอาใจใส่ สร้างแรงบันดาลใจในการพัฒนาหลักสูตร พัฒนาศักยภาพครูโดยใช้การเรียนการสอนแบบ (Active Learning) ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ประเด็นที่สอดคล้องกันของงานวิจัยทั้ง 2 เรื่อง พบว่า ทั้งสองงานวิจัยเน้นการนำหลัก อิทธิบาท 4 มาใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้ โดยเฉพาะการสร้าง แรงจูงใจและความพึงพอใจในการเรียนรู้ การสนับสนุนให้ผู้เรียนมี ความมุ่งมั่นและพากเพียรในการเรียนรู้ การจัดสภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศที่เอื้อต่อการมี สมาธิและความตั้งใจ และการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ วิเคราะห์ สะท้อนคิด และพัฒนาตนเอง ทั้งในบริบทของการจัดการเรียนการสอนเชิงรุกในพระปริยัติธรรม และในการบริหารวิชาการในยุคดิจิทัล ซึ่งล้วนมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัยเรื่อง “แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร” ได้นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการจัดการเรียนการสอน โดยเฉพาะการบูรณาการหลักอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา มาเป็นกรอบหลักที่สนับสนุนการเรียนรู้เชิงรุกในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการออกแบบการเรียน การจัดกิจกรรม การเรียนรู้ผ่าน

ประสบการณ์จริง การสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียน การใช้สื่อและนวัตกรรมเทคโนโลยี ตลอดจนการวัดและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ หลักอิทธิบาท 4 ทำให้การเรียนการสอนมีความสมดุลระหว่างการสร้างแรงบันดาลใจ ความพากเพียร ความมุ่งมั่นในจิตใจ และการสะท้อนตรวจสอบผลการเรียนรู้ สิ่งเหล่านี้ช่วยให้นักเรียนมีความกระตือรือร้น มุ่งมั่น และสามารถพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องในเชิงวิชาการและคุณธรรม อีกทั้งยังสอดคล้องกับเป้าหมายของสำนักเรียนบาลีในเขตบางรัก ที่ต้องการสร้างผู้เรียนให้มีความรู้สึกซึ่งในพระปริยัติธรรมควบคู่กับการมีทักษะการเรียนรู้เชิงรุกที่ยั่งยืนและมีคุณภาพ พร้อมต่อการประยุกต์ใช้ทั้งในชีวิตจริงและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมร่วมสมัย นำมาสู่แผนภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย (พระมหาสราวุฒ วุฑฒิจาริ และคณะ, 2568)

สรุปและข้อเสนอแนะ

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร อยู่ในระดับสูงทุกด้าน (ค่าเฉลี่ยรวม 3.95) โดยเรียงลำดับจากสูงไปต่ำ ได้แก่ การวัดและประเมินผล การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การใช้สื่อนวัตกรรม การจัดการบรรยากาศการเรียนรู้ และการออกแบบการเรียนการสอน แนวทางการจัดการเรียนการสอนเน้นการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การออกแบบการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ การใช้สื่อนวัตกรรม การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ ไปจนถึงการวัดและประเมินผล เพื่อส่งเสริม

แรงจูงใจ สมาธิ และการสะท้อนคิดของผู้เรียน ผลลัพธ์คือ การเรียนรู้มีความหมายและมีประสิทธิภาพ ผู้เรียนเกิดการพัฒนาเชิงลึกทั้งด้านความรู้ ความเข้าใจ และคุณธรรม สามารถนำไปใช้จริง และเกิดการพัฒนาด้านตนเองอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน จึงนำมาสู่ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติคือ 1) ด้านการออกแบบการเรียนรู้ ผู้สอนควรจัดทำแผนการเรียนรู้โดยประยุกต์ใช้ Active Learning ร่วมกับ หลักอิทธิบาท 4 เน้นกิจกรรมที่กระตุ้นความพอใจและแรงบันดาลใจ เพื่อสร้างความกระตือรือร้นและแรงจูงใจอย่างต่อเนื่อง เชื่อมโยงเนื้อหา กับชีวิตจริง เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความหมายและคุณค่าของการเรียนรู้เชิงลึก 2) ด้านการจัดบรรยากาศการเรียนรู้ ผู้บริหารและครูผู้สอนควรร่วมกันจัดห้องเรียนให้มีบรรยากาศ สงบ สะอาด และเอื้อต่อการฝึกสมาธิ เพื่อเสริมสร้าง จิตตะ ของผู้เรียน บรรยากาศที่เหมาะสมจะช่วยให้ผู้เรียนมีสมาธิและจิตใจแน่วแน่ พร้อมต่อการเรียนบาลีซึ่งต้องการความเข้าใจเชิงลึกและความต่อเนื่อง และ 3) ด้านการใช้สื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยี ครูผู้สอนควรบูรณาการ สื่อดิจิทัลและกิจกรรมอภิปราย เพื่อเสริมสร้าง วิริยะ และการเรียนรู้ด้วยตนเอง สื่อและเทคโนโลยีช่วยกระตุ้นความสนใจ เพิ่มแรงจูงใจ และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนสามารถทบทวนได้ทุกที่ทุกเวลา นำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ที่ดียิ่งขึ้นในการเรียนบาลี

เอกสารอ้างอิง

- จิรนุช ตันติ. (2566). การบริหารงานวิชาการตามหลักอิทธิบาท 4 ในยุคดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่น เขต 2. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภุริณัฐ ภุริณัฐ (อัมสิงห์). (2567). แนวทางการบริหารสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยใช้เทคโนโลยีดิจิทัลตามหลักสัปปริสธรรม 7 ของสำนักเรียนอำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสราวุฒ วุฑฒิจาริ, ประวิทย์ ชัยสุข และ พระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฒโน. (2568). แนวทางการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเชิงรุกตามหลักอิทธิบาท 4 สำนักเรียนในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุพิช ชัยมงคล. (2566). กลยุทธ์การพัฒนาสมรรถนะการจัดการเรียนรู้เชิงรุกของครูผู้สอนระดับประถมศึกษาในพื้นที่สูง. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

- อันธิกา ฉลาดธัญญกิจ. (2565). การวิเคราะห์องค์ประกอบความสามารถในการจัดการเรียนรู้เชิงรุก ของครูผู้สอน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงราย เขต 3. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- อุดมลักษณ์ พิศรูป. (2567). แนวทางการจัดการเรียนรู้โดยใช้สื่อออนไลน์ตามหลักอิทธิบาท 4 ของวิทยาลัยอาชีวศึกษาพระนครศรีอยุธยา, ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Bonwell, C. C. and Eison, J. A. (1991). Active learning: Creating excitement in the classroom. The George Washington University, School of Education and Human Development.
- Fink, L. D. (1999). Creating significant learning experiences: An integrated approach to designing college, courses: John Wiley & Sons.
- Meyers, C.; & Jones, T. B. (1993). Promoting Active Learning: Strategies for the College Classroom. San Francisco: Jossey-Bass.